

مشکلات و موانع نظام بانکی کشور با رویکرد سازوکار تعیین نرخ سود واقعی و راه حل آن

حسن آفانظری *

چکیده

بی‌شک بانک نسبت به سپرده‌های سرمایه‌گذاری و کیل است و باید آنها را در عقود مبادله‌ای یا مشارکتی به کار گیرد. این عقود از جهت فقهی-حقوقی ناظر به چارچوب قراردادهای مبادله‌ای و مشارکتی هستند نه سازوکار تعیین نرخ سود. برای مثال فروش اقساطی چارچوب قرارداد را تعریف می‌کند؛ نه چگونگی و سازوکار تعیین نرخ سود این قرارداد را. ممکن است نرخ سود این قرارداد مستقل از نرخ بهره یا نرخ سود در بخش واقعی اقتصاد تعیین شود، همچنان که امکان دارد نرخ سود این قرارداد مشتق از نرخ بهره یا مشتق از نرخ سود بخش واقعی باشد. در صورتی که نرخ سود این قرارداد مشتق از نرخ بهره باشد، هیچ فقیه و حقوقدانی نمی‌تواند بر خرید و فروش اقساطی که نرخ آن مشتق از نرخ بهره است خریده بگیرد و آن را باطل اعلام کند؛ همچنان که هیچ اقتصاددانی هم نمی‌تواند قبول کند که چنین نرخ‌هایی که مشتق از نرخ بهره است، از بازار بهره فاصله گرفته است. در واقع مشکل اقتصادی را نباید بر فقه عرضه کرد و راه‌حل فقهی برای آن جستجو نمود؛ بلکه مشکل اقتصادی راه‌حل اقتصادی نیاز دارد. بر این اساس مسئله اساسی سازوکار تعیین نرخ سود در تمام عقود مبادله‌ای و مشارکتی به‌عنوان یک مشکل اقتصادی است. اینکه برخی اقتصاددانان چه راه‌حلهایی ارائه داده‌اند، در این مقاله مورد بحث قرار می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: نرخ سود، نرخ بهره، دیدگاه فقهی، دیدگاه اقتصادی و بانک.

طبقه‌بندی JEL: E43, E58

۱. مقدمه

یکی از مشکلات پیش روی بانک‌های اسلامی، چگونگی تعیین نرخ سود تسهیلات بانکی در عقود مشارکتی و مبادله‌ای است. در عقود مبادله‌ای هر چند بانک می‌تواند نرخ سود مشخصی را تعیین کند؛ اما تعیین این نرخ مشخص اگر بر اساس سود واقعی در بخش واقعی اقتصاد نباشد، مشتق از نرخ بهره است. در عقود مشارکتی هم، نرخ سود از قبل مشخص نیست؛ اما در عمل، شیوه غالب، استفاده از عقود با بازدهی ثابت و بر پایه یک نرخ مشخص اعلامی از سوی بانک مرکزی است. عقود مشارکتی نیز به شکلی اجرا می‌شود که بی‌شبهت به عقود با بازدهی ثابت نیست. به عبارت دیگر در هر دو دسته از عقود مشارکتی و مبادله‌ای تعیین نرخ سود به گونه‌ای است که اجرای بانکداری بدون ربا را آسیب‌پذیر می‌کند.

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه تعیین نرخ سود در بانک‌های اسلامی پژوهش‌های اندکی انجام شده که برخی از آنها عبارتند از: دادگر و فیروزان (۱۳۹۱) چگونگی تعیین نرخ سود را بررسی و رویکرد هزینه سایه‌ای در تعیین نرخ سود را معرفی کرده‌اند؛ خان و میرآخور (۱۳۷۰) از نرخ بازدهی سهام به‌عنوان راهنما برای تخصیص سرمایه نام برده‌اند؛ صدر (۱۳۷۵) نرخ سود در فروش نسبی یا نرخ نسبی را معادل هزینه فرصت سرمایه در نظر گرفته است؛ منذر قحف (۱۳۷۵) قیمت سرمایه را معادل اجاره ماشین‌آلات و ساختمان‌ها در نظر گرفته است؛ موسویان (۱۳۸۷) استفاده از نرخ‌های تسهیلات بین‌المللی را پیشنهاد کرده است؛ رضوی و موسویان (۱۳۸۹) عناصر تأثیرگذار بر تعیین سود بانکی در ایران را بررسی کرده‌اند. در این مقاله ضمن نقد و ارزیابی رویکردهای پیشنهادی، سازوکار جدیدی برای تعیین نرخ سود بانکی پیشنهاد می‌شود.

۳. چالش نظام بانکی در تعیین نرخ سود

ساختار سود به واسطه ارتباط آن با بخش واقعی اقتصاد ایجاب می‌کند که هم سود تسهیلات و هم سود سپرده‌ها براساس واقعیت‌ها و شرایط حاکم بر ساختار تولید کالاها و خدمات شکل گیرد. جدول ۱ نشان می‌دهد که نرخ سود اسمی بلندمدت و کوتاه‌مدت در دو سال ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱ ثابت بوده، با اینکه نرخ تورم در این دو سال متفاوت بوده است و با توجه به رابطه معکوس بین نرخ سود اسمی و نرخ سود واقعی به‌طور واضح می‌توان ثابت کرد که نرخ‌های سود اسمی در کوتاه‌مدت و بلندمدت، با سود شکل گرفته در بخش واقعی تولید کالاها و خدمات ارتباط ندارد. به عبارت دیگر

اگر نرخ سود اسمی از بخش واقعی تولید کالاها و خدمات مشتق شده باشد، باید با تفاوت نرخ تورم در یک دوره زمانی این نرخ نیز تغییر کند با اینکه این نرخ سود اسمی هم در کوتاه مدت و بلندمدت در این دوره یکسان اعلام شده است. نتیجه اینکه نرخ سود اسمی نرخ دستوری است و چالش اساسی تعیین نرخ سود بانکی همین است که براساس دستور تعیین می شود، نه بخش واقعی اقتصاد. در واقع مسئله اساسی مقاله این است که تعیین دستوری نرخ سود براساس چه ملاک و خط کشی انجام می شود؟ اگر ملاک تعیین نرخ سود واقعی، بخش تولید کالاها و خدمات (بخش واقعی اقتصاد) است باید نرخ سود اسمی در یک دوره معین با توجه به اینکه رابطه معکوس با نرخ تورم متفاوت در همین دوره دارد، ثابت نباشد.

جدول ۱: نرخ‌های سود اسمی و واقعی سپرده‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت ایران (درصد)

سال	نرخ سود اسمی کوتاه‌مدت	نرخ سود اسمی بلندمدت	نرخ تورم	نرخ سود واقعی کوتاه‌مدت	نرخ سود واقعی بلندمدت
۱۳۷۹	۸	۱۸/۵	۱۲/۶	-۴/۶	۵/۹
۱۳۸۰	۷	۱۷	۱۱/۴	-۴/۴	۵/۶
۱۳۸۱	۷	۱۷	۱۵/۸	-۸/۸	۱/۲
۱۳۸۲	۷	۱۷	۱۵/۶	-۸/۶	۱/۴
۱۳۸۳	۷	۱۷	۱۵/۲	-۷/۸	۱/۸
میانگین	۷/۲	۱۷/۳	۱۴/۱۲	-۶/۹۲	۳/۱۸

مأخذ: گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی در سال‌های مختلف، ۱۳۷۸، ص ۱۴۲۷

واقعیت این است که فرایند تعیین نرخ‌های سود بانکی با روش‌های تعیین نرخ در بانکداری متعارف متفاوت است و این نرخ با ملاحظه عوامل مختلفی تعیین می شود. برخی از این عوامل عبارتند از: الف. توجه به بازدهی اقتصادی در بخش‌های واقعی اقتصاد کشور؛ ب. وجود نگاه حمایتی به بخش‌های اقتصادی در تعیین نرخ؛ ج. توجه به شاخص نرخ تورم به منظور جبران کاهش ارزش پول؛ د. توجه به سایر نرخ‌ها و شاخص‌های کلان اقتصادی مانند نرخ سود علی الحساب سپرده‌ها، نرخ سود در بازار سهام، منافع ناشی از تغییرات نرخ ارز، بازدهی در بازار طلا، حداقل نرخ سود در بازار غیرمتشکل پولی، نرخ سود اوراق مشارکت و نرخ‌هایی همچون نرخ بازدهی بخش‌های اقتصادی مانند ساختمان؛ ه. توجه به ساختار مالی بانک‌ها و حاشیه سود آنها به این صورت که حاشیه سود در سطحی تعیین شود که افزون بر پوشش هزینه‌های عملیاتی و ریسک بانک‌ها موجب تقویت ساختار مالی آنها در جهت حفظ نسبت‌ها و استانداردهای مربوطه شود. به این ترتیب، نرخ سود بانکی به صورت دستوری توسط شورای پول و اعتبار تعیین می شود.

۱. در این همایش نرخ‌های سود اسمی و واقعی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ بررسی شده است.

بنابراین نرخ‌های تعیین‌شده به دلیل ماهیت خاص خود از توانایی لازم برای برقراری تعادل بین عرضه و تقاضای وجوه برخوردار نیستند و هیچ تضمینی وجود ندارد که نرخ سود تعیین‌شده از فرآیند یادشده نرخ تعادلی اقتصاد باشد (اکرمی و مهدی‌زاده، ۱۳۸۳).

با توجه به مطالب پیشین چنین برمی‌آید که وجود قیدها و محدودیت‌های متنوع در تعیین نرخ سود بانکی، که برخی ریشه در ساختار به نسبت دولتی اقتصاد و نظام بانکی و محدودیت‌های ساختاری اقتصاد ایران دارد، در عمل نظام بانکی را در جهتی غیر از اجرای دقیق عملیات بانکی بدون ربا سوق می‌دهد و تحول در آن به طوری که نرخ سود بر پایه الزامات و اسباب اجرای عملیات بانکی بدون ربا تعیین شود، مستلزم بازنگری در شیوه‌ها و روش‌های تجربه شده است.

۴. تأثیر تعیین نرخ سود بر سپرده‌ها

براساس قانون عملیات بانکی بدون ربا، جمهوری اسلامی ایران نرخ سود از پیش تضمین شده ممکن نیست؛ زیرا سود بعد از سوددهی سرمایه‌گذاری به دست می‌آید. بر این اساس بانک‌ها فقط می‌توانند سودی از پیش تعیین‌شده و به صورت علی‌الحساب اعلام و در زمان تسویه، باید سود قطعی سپرده‌ها را پرداخت کنند.

باید توجه داشت که نرخ سود علی‌الحساب و نداشتن اختلاف زیاد با مقدار سود واقعی اهمیت دارد؛ زیرا نرخ اعلامی اگر بالاتر از مقدار واقعی تعیین شود، سود سپرده‌گذاران کمتر از انتظار آنان خواهد بود که به نوبه خود موجب کاهش انگیزه و خدشه‌دار شدن اعتماد آنان به نظام بانکی می‌شود و اگر این نرخ اعلامی کمتر از مقدار واقعی پیش‌بینی شود، موجب کاهش سپرده‌ها، پس‌انداز، سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی می‌شود. لذا این نرخ باید هرچه بیشتر به نرخ واقعی نزدیک شود.

در شرایط فعلی بخش‌های متفاوتی برای سرمایه‌گذاری صاحبان سرمایه نقدی وجود دارد. سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های اقتصادی از قبیل خرید و فروش سهام شرکت‌ها، ورود به شرکت‌های سرمایه‌گذاری، خرید و فروش زمین، سکه، ارز، ورود در بازار غیررسمی وام و تنزیل و در نهایت خارج کردن سرمایه‌های نقدی و سپرده‌گذاری در بانک‌های خارجی، زمینه‌های انتخاب سرمایه‌گذار به حساب می‌آید. بر این اساس در صورتی که سپرده‌های سرمایه‌گذاری بانک‌ها با محاسبه نرخ تورم، سود قابل قبولی برای صاحبان سپرده داشته باشد، بیشتر افراد ریسک‌گریز، بانک را انتخاب و فقط افراد ریسک‌پذیر به سراغ شرکت‌های سرمایه‌گذاری مستقیم می‌روند.

در نقطه مقابل اگر نرخ سود بانک‌ها پایین باشد - به خصوص اگر کمتر از نرخ تورم باشد - تعداد زیادی از سرمایه‌گذاران، بخش‌های دیگر را بر بانک ترجیح خواهند داد. جدول ۲ تغییرات

سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار را در نظام بانکی ایران طی ده سال گذشته نشان می‌دهد. بررسی دوردیف جدول نشان می‌دهد که افزایش سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری از کل سپرده‌ها تابعی از افزایش نرخ سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری است و به‌طور متوسط رشد سالانه ۳۲ درصدی داشته است.

جدول ۲: سهم سپرده‌ها و سرمایه‌گذاری مدت‌دار از کل سپرده‌ها (میلیارد ریال - درصد)

سال	سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار (۱)	کل سپرده‌ها (۲)	نرخ سود سپرده‌های بلندمدت	نرخ تورم	سود واقعی	نسبت (۱) به (۲)
۱۳۷۴	۲۸۴۱۶/۹	۷۴۳۹۹/۲	۱۸/۵	۴۹/۴	-۳۰/۹	۳۸/۲
۱۳۷۵	۳۵۸۴۷/۱	۱۰۳۳۳۶/۵	۱۸/۵	۲۳/۲	-۴/۷	۳۴/۷
۱۳۷۶	۴۷۱۰۳/۸	۱۱۸۹۰۶/۱	۱۸/۵	۱۷/۳	+۱/۲	۳۹/۶
۱۳۷۷	۶۲۴۲۹/۱	۱۴۱۶۲۸/۴	۱۸/۵	۱۸/۱	+۰/۴	۴۴/۱
۱۳۷۸	۷۹۵۳۲	۱۷۰۵۶۹/۹	۱۸/۵	۲۰/۱	-۱/۶	۴۶/۶
۱۳۷۹	۱۰۳۳۶۳/۶	۲۲۳۹۵۲/۴	۱۸/۵	۱۲/۶	+۵/۹	۴۶/۲
۱۳۸۰	۱۴۱۰۶۶/۵	۲۹۱۷۶۸/۶	۱۷	۱۱/۴	+۵/۶	۴۸/۳
۱۳۸۱	۱۸۵۸۶۲/۴	۳۸۲۷۴۳/۹	۱۷	۱۵/۸	+۱/۲	۴۸/۶
۱۳۸۲	۲۵۱۷۳۸/۲	۴۸۷۸۶۳/۹	۱۷	۱۵/۶	+۱/۴	۵۱/۶
۱۳۸۳	۳۰۳۶۸۲/۸	۵۶۸۸۶۱/۶	۱۷	۱۵/۲	+۱/۸	۵۲/۴

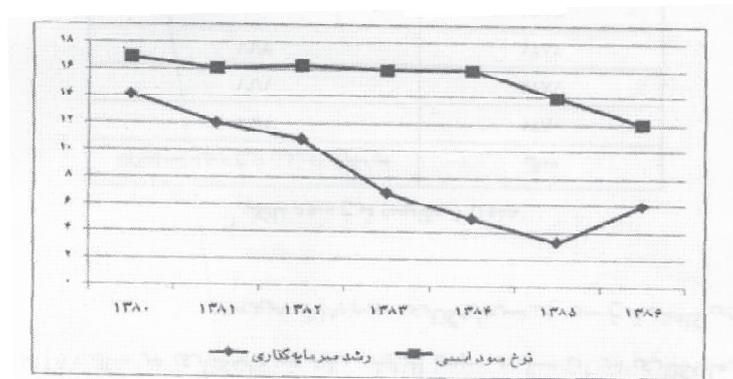
ماخذ: گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی سال‌های مختلف

با توجه به داده‌های این جدول حدود نیمی از سپرده‌ها که به حساب‌های جاری و پس‌انداز مربوط است، به دلیل اینکه در بانکداری ایران، سودی به آنها پرداخت نمی‌شود، از تغییر نرخ سود بانکی تأثیر نمی‌پذیرند؛ ولی نیم دیگر که سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار هستند، از نرخ سود بانکی تأثیر پذیرفته و سپرده‌گذاران در مقابل تغییرات سود، عکس‌العمل مناسب داشته‌اند. نکته قابل توجه این است که نرخ سود بانکی بر سپرده‌های سرمایه‌گذاری تأثیر مستقیم دارد؛ اما نرخ سود اسمی بر سرمایه‌گذاری چنین تأثیری ندارد و به‌عبارت دیگر نرخ سود واقعی بر جریان سرمایه‌گذاری در ایران تأثیرگذار است نه نرخ سود اسمی. از این‌رو ممکن است نرخ سود تسهیلات بانکی کاهش یابد و در عین حال سرمایه‌گذاری افزایش نیابد که در عنوان بعدی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵. تأثیر نرخ سود واقعی بر فرایند سرمایه‌گذاری

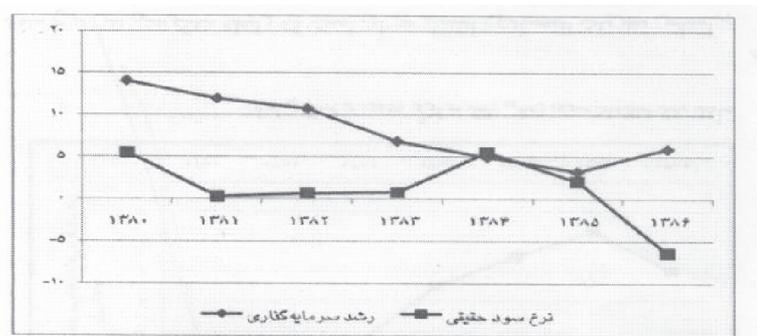
براساس نظریات اقتصادی، انتظار آن است که رابطه معکوسی بین نرخ سود و سرمایه‌گذاری وجود داشته باشد. نمودار ۲ رابطه این دو متغیر را به تصویر می‌کشد.

برخلاف انتظار تئوریک نمودار یادشده هیچ‌گونه رابطه معکوسی را بین نرخ سود اسمی و رشد سرمایه‌گذاری نشان نمی‌دهد. با این حال، مقایسه روند نرخ سود حقیقی (نرخ سود اسمی منهای تورم) و رشد سرمایه‌گذاری تا حدودی نشانگر ارتباط معکوس این دو متغیر است (نمودار ۲). مقایسه روند رشد سرمایه‌گذاری و نرخ سود حقیقی دوره قبل، به‌صورت واضح‌تری این ارتباط معکوس را به تصویر می‌کشد (نمودار ۳) که نشانگر آن است که رشد سرمایه‌گذاری بیش از آنکه به نرخ سود حقیقی این دوره وابسته باشد به نرخ سود حقیقی دوره قبل بستگی دارد.



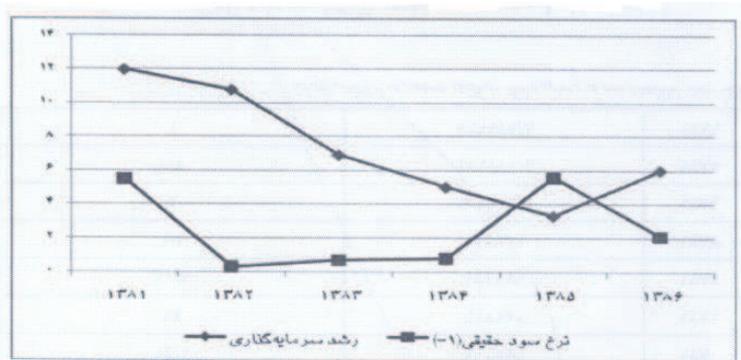
نمودار ۱: رابطه نرخ سود اسمی و رشد سرمایه‌گذاری

مأخذ: بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و مرکز پژوهش‌های مجلس (تجلی، ۱۳۸۷، ص ۳۹)



نمودار ۲: رابطه نرخ سود حقیقی و رشد سرمایه‌گذاری

مأخذ: بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و مرکز پژوهش‌های مجلس



نمودار ۳: رابطه نرخ سود حقیقی دوره قبل و رشد سرمایه‌گذاری دوره جاری

مأخذ: بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و مرکز پژوهش‌های مجلس

عدم وجود رابطه مشخص بین نرخ سود اسمی و رشد سرمایه‌گذاری از یک طرف و رابطه معکوس نرخ سود حقیقی دوره قبل با رشد سرمایه‌گذاری این دوره از طرف دیگر، نشان می‌دهد که رشد سرمایه‌گذاری بیش از آنکه به تغییرات نرخ سود اسمی وابسته باشد به تورم دوره قبل بستگی دارد^۱ و این هم به آن دلیل است که تغییرات تورم بسیار بیشتر و قابل توجه‌تر از نرخ سود اسمی بوده و عامل مهم‌تری در تعیین نرخ سود حقیقی بوده است. به عبارت دیگر، با وجود کاهش نرخ سود اسمی در سال‌های اخیر، مقدار این کاهش در مقابل تغییرات تورم، آنقدر ناچیز بوده است که در عمل تأثیر قابل توجهی بر نرخ سود حقیقی و رشد سرمایه‌گذاری نداشته و برعکس تغییرات تورم در تغییرات نرخ سود حقیقی و در نتیجه سرمایه‌گذاری تعیین‌کننده بوده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۸). نتیجه اینکه تأثیرگذاری کاهش نرخ سود اسمی تسهیلات بر افزایش سرمایه‌گذاری زمانی قابل توجه خواهد بود که تورم کنترل شده و در سطح پایینی قرار داشته باشد (تجلی، ۱۳۸۷، ص ۳۹).

۶. ارزیابی روش‌های پیشنهادی تعیین نرخ سود در بانکداری اسلامی

برخی اقتصاددانان جهت حل چالش تعیین نرخ سود بانکی سازوکارهای زیر را ارائه کرده‌اند که به صورت خلاصه ارزیابی می‌شوند:

اقبال و میرآخور برای اینکه فعالیت دولت موجب تقویت بانکداری بدون ربا و تخصیص بهتر منابع از طریق آن شود، شرایط ذیل را معرفی کرده‌اند: الف. مخارج دولت به صورت کاملاً عقلایی و منطبق بر برنامه تنظیم شود؛ ب. مخارج دولت حتی‌الامکان از مالیات‌ها و درآمدهای ناشی از

۱. نرخ سود حقیقی عبارت است از: نرخ سود اسمی منهای تورم.

حقوق مالکیت دولت تأمین شود؛ ج. آزادسازی در بخش مالی به نحوی که بازدهی در این بخش، بازدهی بخش حقیقی اقتصاد را منعکس کند، انجام گیرد؛ د. بازار سهام برای کاستن از فشار تأمین مالی پروژه‌ها، از روی بانک‌ها گسترش داده شود؛ ه. ساختار بخش بانکی به طوری که اجازه نظارت قوی و اعمال مقررات احتیاطی^۱ را متناسب با معاملات تعریف و عملیاتی کند، سازمان‌دهی شود. حمایت و پشتیبانی دولت از شکل‌گیری و تجهیز سامانه‌های پیشرفته و الکترونیکی و به‌طور کلی، ایجاد زیرساخت‌های عملیات بانکی جهت بهبود و بروزرسانی خدمات بانکی که نقش مؤثری در اجرای بهتر عملیات بانکی بدون ربا می‌تواند داشته باشد را باید افزود. همچنین به‌نظر می‌رسد ساختار بازار باید مورد توجه دولت‌ها و بانک مرکزی قرار گیرد تا با ایجاد رقابت میان بانک‌های فعال، تحقق برخی از اهداف به سهولت فراهم شود (دادگر و فیروزان، ۱۳۹۱).

خان (۱۹۸۷) و میرآخور (۱۹۸۸) از نرخ بازدهی سهام به‌عنوان راهنما برای تخصیص سرمایه نام برده‌اند. برخی دیگر نیز این موضوع را در حالت‌های خاصی مورد ملاحظه قرار داده‌اند و مثلاً صدر (۱۳۷۵) نرخ سود در فروش نسبی یا نرخ نسبی را معادل هزینه فرصت سرمایه در نظر گرفته است و برخی دیگر با بیان اینکه سرمایه نیز نظیر سایر نهاده‌های تولید باید پاداش خود را از تولید دریافت کند، در یک تعریف محدود، قیمت سرمایه را معادل اجاره ماشین‌آلات و ساختمان‌ها در نظر گرفته‌اند (صادقی، ۱۳۷۵، ص ۲۲۴).

با این حال، اینها روشی عملی که متضمن محاسبه نرخ سود و هزینه فرصت سرمایه در کل اقتصاد باشد، ارائه نمی‌دهند. به‌همین دلیل اینکه اجاره کدام ماشین‌آلات (در چه صنایعی) و نرخ سود نسبی کدام کالاها (در چه بازارهایی) باید ملاک محاسبه نرخ سود باشد، در نظریات این دو مشخص نیست.

همچنین برخی از پژوهشگران حوزه بانکداری بدون ربا، راه‌حل هدایت نرخ سود به‌سمت سودهای تعادلی را توصیه و در این راستا چنین تصریح می‌کنند: «پیشنهاد می‌شود در گام نخست نرخ‌های بانکی ایران اعم از نرخ‌های سپرده‌ها، نرخ‌های تسهیلات و حاشیه سود بانکی^۲ به نرخ‌های بین‌المللی به‌ویژه نرخ‌های کشورهای که بانکداری رقابتی دارند و احتمال نقل و انتقال سرمایه از ایران به آن کشورها وجود دارد نزدیک شود» (موسویان، ۱۳۸۷، ص ۲۵).

بی‌شک تنها گزینه پیش روی بانکداری بدون ربا نرخ‌های بین‌المللی نیست؛ زیرا هرچند بانک‌های اسلامی نیاز به شاخص و معیار دارند، ولی از طریق تعیین میانگین سودی که از محل عملیات این‌گونه بانک‌ها تحقق می‌یابد، می‌توان به این شاخص دسترسی پیدا کرد و سطح سود

1. prudential regulation.

2. spread.

عملیات تأمین مالی آنها را با آن میانگین هماهنگ کرد. بدیهی است که تعریف چنین شاخصی به تشابه بازارهای مالی اسلامی منتهی می‌شود؛ زیرا معیاری به دست می‌دهد که مقایسه ریسک در تأمین مالی آنها را ممکن می‌کند. در واقع این معیار همان نقشی را دارد که نرخ بهره بین‌المللی در بازارهای مالی بین‌المللی دارد.

بررسی سیستمی تعیین نرخ سود بانکی ایران، سازوکار دیگری است که در مقاله‌ای با همین عنوان ارائه شده است. در این سازوکار چنین تصریح شده است که «در الگوی عملی بانکداری اسلامی طیف وسیعی از عناصر مهم اقتصادی وجود دارد که مستقیم یا غیرمستقیم می‌تواند بر سود سپرده‌ها مؤثر باشد. این عناصر می‌تواند بر یکدیگر تأثیرهای متقابلی داشته و در مسیر تأثیر نهایی بر سود سپرده‌ها، تقویت و یا تضعیف شود» (ر.ک: رضوی و موسویان، ۱۳۸۹، ص ۳۷). رویکرد هزینه سایه‌ای در تعیین نرخ سود معرفی شده است. این رویکرد براساس داده‌های بخش صنعت استفاده شده و مطابق آن نرخ بازده حقیقی سرمایه در بخش صنعت که گویای هزینه فرصت واقعی منابع کمیاب سرمایه در اقتصاد ایران است، برآورد شده است (دادگر و فیروزان، ۱۳۹۱، ص ۹۹). واقعیت این است که هرچند نویسندگان مقاله بالا جهت ارائه سازوکار سیستمی تعیین نرخ سود تلاش علمی زیادی کرده‌اند؛ اما عناصری که در این سیستم استفاده شده‌اند، در همه دوره‌ها تأثیر یکسانی ندارند که بتوان نرخ سود واقعی را آنچنان که به وجود آمده است، به دست آورد. واقع چالش تعیین نرخ سود واقعی باید معطوف به واقعیت خارجی سود به دست آمده باشد و تحلیل تأثیر عناصر مختلف در یک سیستم محاسباتی (مهندسی-ریاضی) به یک نظریه علمی و تئوریک نزدیک‌تر است تا واقعیت عینی متغیرهای اقتصادی.

۷. سازوکار پیشنهادی تعیین نرخ سود بانکی

محاسبه نرخ سود واقعی نیاز به اطلاعات و آمار دقیق دارد؛ از این رو می‌توان از راهکارهای زیر استفاده کرد:

الف. تأسیس مؤسسه‌های تخصصی تعیین نرخ سود سرمایه نقدی در کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت. لازم نیست بانک مرکزی چنین مؤسسه‌هایی را ایجاد کند و در نتیجه سازمان اداری خود را توسعه دهد تا اینکه هزینه دریافت این نوع خدمات به صورت چشمگیر افزایش یابد؛ بلکه اعلام نیاز نظام بانکداری کشور، زمینه پیدایش چنین مؤسسه‌هایی را (مشابه مؤسسه‌های رتبه‌بندی اعتبار) فراهم می‌کند و در نتیجه تقاضای مؤثر آنها، عرضه را به دنبال دارد. با شکل‌گیری چنین مؤسسه‌هایی کارشناسان بانک مرکزی می‌توانند آنها را جهت تأمین این نیاز هدایت کنند. به عنوان نمونه عینی شرکت ارزش‌پرداز آراین، مشاور سرمایه‌گذاری مجموعه پاسارگاد نرخ متوسط سود

صنایع را تعیین می‌کند و به‌صورت شفاف می‌توان به چنین نرخ‌های در حوزه صنایع دست یافت. به‌طورکلی مؤسسه‌هایی که چنین خدماتی را ارائه می‌دهند، زمینه از بین رفتن اطلاعات نامتقارن و ارائه اطلاعات متقارن را فراهم می‌کنند و در نهایت نظام بانکداری بر مبنای اطلاعات متقارن تصمیم می‌گیرد؛ زیرا چنین مؤسسه‌هایی در تعیین نرخ سود واقعی براساس اطلاعات متقارن تخصص دارند، به‌گونه‌ای که می‌توان گفت مأموریت اصلی آنها ارائه چنین خدماتی است. ارائه این خدمات نیاز به اطلاعات واقعی از هزینه‌ها و درآمدها دارد و چنین مؤسسه‌هایی چون این نوع اطلاعات را دارند، می‌توانند نرخ متوسط سود را تعیین کنند؛

ب. بانک مرکزی، ضمن بررسی ترازنامه چندین شرکت دولتی، می‌تواند نرخ سود واقعی سرمایه‌گذاری در این شرکت‌ها را تعیین و براساس نرخ سود متوسط آنها تصمیم بگیرد؛

ج. وزارت امور اقتصادی و دارایی که ترازنامه شرکت‌های موضوع قانون مالیات‌ها را بررسی می‌کند، می‌تواند با محاسبه و اعلان نرخ سود واقعی، زمینه تصمیم‌گیری در بخش‌های تجارت، تولید کالاها و خدمات را فراهم کند؛

د. سازمان بورس، نرخ سود را در صنایع مختلف و شرکت‌های تابع محاسبه و اعلان کند، به‌گونه‌ای که سرمایه‌گذاران بتوانند بر مبنای آن تصمیم بگیرند؛

ه. شرکت‌های سرمایه‌گذار که مورد اعتماد سیستم بانکی هستند و در بخش‌های مختلف اقتصادی سرمایه‌گذاری می‌کنند، براساس اطلاعات دقیق نسبت به سود فعالیت‌های گوناگون، می‌توانند میانگین سود سرمایه را تعیین کنند و در اختیار سیستم بانکی قرار دهند.

۸. نتیجه‌گیری

تعیین نرخ سود واقعی سپرده‌ها، آثار مستقیم و مؤثری بر روی دو متغیر کلان نرخ رشد تولید واقعی و نرخ تورم دارد. تلاش در جهت واقعی کردن نرخ سود بانکی نه تنها تورم‌زا نیست؛ بلکه می‌تواند به‌عنوان محرکی در جهت افزایش سرمایه‌گذاری و تولید عمل کند. کاهش ریسک از جهت نرخ سود واقعی، می‌تواند به کاهش هزینه‌های سرمایه‌گذاری مورد نظر سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی بینجامد و از این طریق خود موجب تشویق سرمایه‌گذاری و ایجاد رشد اقتصادی شود. از این گذشته تعیین نرخ سود توسط مؤسسه‌هایی که مأموریت اصلی آنها چنین خدماتی است، عملیات بانکداری را شفاف و زمینه پذیرش جامعه را نسبت به حذف نرخ بهره در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران، فراهم می‌کند.

منابع

۱. تجلی (۱۳۸۷)، «بررسی آثار کاهش نرخ سود تسهیلات سیستم بانکی بر تورم، اشتغال و سرمایه‌گذاری»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲. اکرمی، ابوالفضل و سجاد مهدی‌زاده (۱۳۸۳)، «ملاحظات پیرامون نرخ‌های سود بانکی در ایران»، مجله روند، پاییز و زمستان، ش ۴۲ و ۴۳، ص ۲۰-۴۶.
۳. رضوی، مهدی و سیدعباس موسویان (۱۳۸۹)، «بررسی سیستمی تعیین نرخ سود بانکی ایران»، جستارهای اقتصادی، سال هفتم، ش ۱۴.
۴. خان. س. محسن و عباس میرآخور (۱۳۷۰)، مطالعات نظری در بانکداری و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری، تهران: انتشارات توانگران.
۵. صدر، سیدکاظم (۱۳۷۵)، اقتصاد صدر اسلام، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۶. دادگر، یدالله و توحید فیروزان سرنقی (۱۳۹۱)، «ارائه چارچوبی برای تعیین نرخ سود در عقود»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال دوازدهم، شماره ۴.
۷. قحف، منذر (۱۳۷۵)، «مجموعه مقالات اقتصاد خرد با نگرش اسلامی»، ترجمه حسین صادقی.
۸. گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی در سال‌های مختلف (۱۳۷۸)، مجموعه مقالات نوزدهمین همایش بانکداری اسلامی، مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.
۹. ماجدی، علی و حسن گلریز (۱۳۶۸)، پول و بانک از نظریه تا سیاست‌گذاری، مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۱۰. موسویان، سیدعباس (۱۳۸۷)، «بررسی فقهی-حقوقی تعیین نرخ سود بانکی»، مجله فقه و حقوق، سال چهارم، ش ۱۶.
۱۱. مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۸۸)، بررسی اثربخشی سیاست‌های مربوط به تعدیل نرخ سود بانکی، تهیه و تدوین سیدهادی موسوی‌نیک.

